

Szilágyi Levente

A család/háztartás intézménye a csedregi cigányközösségben

Tanulmányomban egy csedregi cigány család/háztartás vizsgálatán keresztül azt kutatom, hogy milyen módon csapnak össze az érdekek egy cigány közösségen belül, amikor a hagyományos cigány életforma és a „gázsó tőke” kerülnek szembe. Ugyanakkor vizsgálni szeretném azt a rokonsági rendszert is, amelybe ez a család beletartozik. Szükségesnek tartom ezt azért, mert az előzetes feltevések szerint oksági összefüggés van a rokonsági rendszerek, rokoni viszonyok alakulása valamint az értékrend alakulása között. Minthogy az affinális kapcsolatok révén mindenki mindenkinek rokona – a csoport a tagjaival genealógiai kapcsolatban álló személyeket mind rokonnak ismeri el (Faragó 1983: 225) – gyakran a személyes viszonyok, gazdasági és egyéb érdekek határozzák meg, hogy kit emelnek be a „családba”.

Csedreg zsákutcás település. Szatmár megye észak-nyugati részén, közvetlenül az ukrán határ mellett, és nem messze a magyar határtól található. Közigazgatásilag a 4 km-re keletre fekvő Halmihoz tartozik.¹ Az első írásos említése 1323-ból való. Csedreget magyarok és cigányok lakják. Az etnikai alapú társadalmi megosztottságot tovább mélyíti a felekezeti megosztottság, a magyarok többsége görög katolikus, míg a cigányok római katolikusok. A római katolikus egyház csedregi jelenléte a cigányok betelepedéséhez köthető. S bár templomot emeltek, a plébános továbbra is a szomszédos Kökényesdről jár át. A falu 1066 lakosából a hivatalos népszámlálási adatok szerint 385 cigány etnikumú. Nem hivatalos felmérések szerint ennek majdnem duplája, körülbelül 620 fő.²

A csedregi cigányok az oláh-cigányok csoportjába tartoznak, ezen belül a kelderári ághoz. Anyanyelvük cigány. Jelenlétük a faluban alig száz évre vezethető vissza, vándorcsoportként érkeztek Kárpátaljáról, a mai Ukrajna területéről³ az

¹ A terepmunka ideje alatt, 2002 májusának első felében tartottak népszavazást Csedreg és Kökényes Halmitól való különválásáról. A kezdeményezés nem járt sikerrel kellő számú szavazó hiányában.

² A Pro Európa Liga szatmárnémeti fiókjának felmérései szerint.

³ „Minthogy ezeken a területeken váltakozva hol román, hol magyar uralom volt, időnként pedig valamely más szomszédos ország fennhatósága alá kerültek, a cigányok ott-tartózkodása és bevándorlása ezekre a területekre állandó és teljesen szabad volt” (Danulkin 2001: 155).

első világháború körüli időszakban.⁴ A háborút követő határrendezések miatt maradtak ott. Vándorlásuk ukrainai kiindulási pontjaként két települést neveznek meg: Királyházát és Almást (Fertősalmás). Az emlékezések egyöntetűen négy területszerző férfit említnek, a csedregi cigányok mind tőlük származtatják magukat. Ennek igazolása lehet, hogy a mai napig mindössze négy vezetőnév van jelen, ezek a következők: Farkas, Bogár, Szócsi és Erős. Szándékosan nem használtam a nemzetség megnevezést, mely mára már elveszítette csoportformáló funkcióját. Pontosabban értelmetlenné válik ennek feszegetése a mindent behálózó affinális kapcsolatok miatt. Ennek vizsgálata a célja ennek a dolgozatnak.

A megrekedés élménye a mai napig erős és visszakérdezhető. A megkérdezettek mind tudnak a négy ősről, és mind tudni vélik azt is, hogy munkakereső útjuk során kényszerültek letelepedésre. Valószínűleg létezett egy alkalmi szálláshely a mostani telep⁵ helyén, ahonnan az említett férfiak elindultak hosszabb-rövidebb munkaújtáikra.

A trianoni és az azt követő határrendezések beszorították a cigányokat a határ és Csedreg magyar házai közé. Egyik irányban sincs lehetőség a terjeszkedésre. Az utolsó ház és a határvonal között csak az az ötszáz méteres határsáv áll, amelyen belül tilos bármilyen építkezés. Tisztán kivethetőek a szomszédos, ám már ukrán területre eső Fertősalmás háztetői. Egyesek még azt is tudni vélik, hogy a telep helyének kiválasztásakor pontosan ezt vették figyelembe, stratégiaileg minél előnyösebb helyet igyekeztek választani. Fertősalmás egy km-re, Csedreg néhány száz méterre, Kökénvesd két km-re, míg Halmi is (s vele a vasútállomás) csak négy-öt km-re van.

Mostanra gyakorlatilag Csedreg egyik utcájának tekinthető a cigánytelep. A két településrész határán – akár szimbolikusan is nevezhető módon – egy kocsmá található, mely a legfontosabb találkozási pontok egyike magyarok és cigányok között.

„Ha cigányokról beszélünk, vagy cigány családokról, a családot sohasem csak a két nemzedék vagy három jelenti, hanem a család fogalma sokkal tágabb. Oldalági leágazást jelent, végső soron az együtt élők közösségét” (Daróczy 1993: 14). Az előzetes feltevések alapján ez a kijelentés valósnak látszott. Ismerve a csedregi cigányok közös őstörténeteit, valamint azt, amit ők maguk is gyakorta hangsúlyoznak, hogy mindenki mindenkinek a rokona, feltételeztem, hogy a társadalom belső strukturálódásában a vérségi kötelékek jutnak elsődleges szerephez.

⁴ Pontos adat okai nem sikerült szereznem. A megkérdezettek emlékezéseiből visszakövetkeztetett időpont megjelölés.

⁵ Általuk használt terminus lakóhelyük megnevezésére.

Az általam vizsgált család szerkezetének meghatározásakor és megnevezésekor több síkon is nehéz helyzetbe kerültem. A családszerkezeti bibliográfiát tanulmányozva rá kellett döbbernem, hogy a hatalmas terjedelmű anyagban gyakran a fogalmak, ahelyett, hogy tisztázódnának csak több és több - gyakran egymásnak ellentmondó - tartalommal telítődnek. Faragó Tamás is megállapítja, hogy ahány szerző annyi meghatározás (Faragó 1983: 237). A szakirodalom megosztottságának felismerése után már könnyebben jutottam arra a következtetésre, hogy az általam vizsgált család egy olyan állapotot képvisel, amely nem írható le egyik alkalmazott rokonsági tipológiával sem úgy, hogy tökéletesen megfeleljen annak. Ebből a megfontolásból tartom fontosnak a családszerkezeti kutatások főbb - gyakorlati szempontú - kutatási pontjainak rövid felvázolását úgy, hogy közben reflektálni szeretnék az általam vizsgált családban tapasztaltakra. Ebben Faragó Tamás munkájára támaszkodom, bár ő elsősorban a paraszti típusú társadalmakra vonatkoztatja elméleteit. *Háztartás, család, rokonság* című tanulmányában összefoglalja azokat a főbb csomópontokat, amelyek a családszerkezeti kutatások elhagyhatatlan részei lettek.

Nem tartozott a célkitűzéseim közé, hogy Faragó osztályozásait lépésről lépésre kövessem. A kiválasztott család strukturálódásának vizsgálatában a – különböző rokonsági szituációk mentén –, a könnyebb átláthatóság kedvéért, a következő terminusokat különítettem el: *rokonság, család, háztartás, házasság, patronímia, klán*. Úgy gondolom, hogy ezeknek vizsgálatán át kielégítő képet kaphatunk a családszerkezetről.

Családszervezet

A *rokonság*

A terepmunka korai szakaszában fogalmazódott meg bennem az a kérdés, hogy hogyan lehet az, hogy mindenki mindenkivel rokon, majd az, hogy melyik az a pont, ahol megkülönböztetődik egymástól a rokon és a családtag fogalma. A kutatás későbbi szakaszában ezek a kérdések kezdtek a szakirodalom által használt terminusok szerint megfogalmazódni bennem, mint például: A korporatív egységek rokon avagy területi elvek szerint szerveződnek? Ezen belül: Háztartás vagy család? Milyen család-szerkezet az uralkodó, adott esetben? Beszélhetünk-e patrilineáris, vagy akár matrilineáris leszármazásról? Valamint az, hogy milyen módon alakulnak a kapcsolatok az egyének és a család között.

Rokonság alatt az egyénhez leszármazás és házasodás vagy fiktív rokonság révén kapcsolódó rokon személyeket értjük. A körébe tartozás oldalagon

meghatározott szabályok szerint korlátozott. A rokonságba tartozás nem feltétlenül örökíthető egyik generációról a másikra. A rokonság oldalági korlátai társadalmanként – sőt adott társadalmon belül történeti korszakonként is – változóak, csakúgy mint tagjainak funkciói, kötelezettségei (Faragó 1983: 225).

A rokonság bonyolult rendszer, melyben négy alrendszeret különböztetnek meg: a *rokoni viszonyok* rendszerét, mely az egyének közötti, de az egyének döntésétől többé-kevésbé független kölcsönös kapcsolatok és szerepek, illetve az ezeket kifejező magatartások rendszere. Alapvető funkciója egyrészt a társadalmi kapcsolatok és tevékenységek szervezése, másrészt keretalkotás az egyén pszicho-szociális fejlődéséhez. A második alrendszer a *rokoni csoport*, mely *korporatív egység* és az egymással rokoni viszonyban álló, formálisan vagy nem formálisan társadalmi csoportba szerveződő emberek együttese. A harmadik alrendszer a *rokonsági ideológia*, amely a rokoni viszonyokon alapuló jogok, kötelezettségek, szokások, elvárások, a rokoni csoportról formált normatív és rituális elképzelések összességét foglalja magába. A negyedik, a *terminológiai* alrendszer a rokoni kapcsolatokat, a rokoni csoport tényleges struktúráját és a rokonsági ideológiát sajátosan, nyelviileg tükrözi.⁶

A csedregiek nagyon bizonytalanok a rokonsági terminológia használatában. Elbizonytalanodnak, amikor meg kell határozniuk, hogy kit tekintenek rokonnak és kit nem. Pontosabban ugyanazok a személyek – a kérdés megfogalmazásától függően – hol elfogadják, hol tagadják a rokoni viszonyt valamely személlyel. Ugyanakkor eltérések mutatkoznak egy adott családon belül is. Van, aki rokonnak tekint valakit, míg a család egy másik tagja kizárja azt a valakit, vagy esetleg ellenkezőleg, családtagként említi, s ezzel egy még közelebbi kapcsolatot enged feltételezni. A bizonytalanság inkább a kollaterális (oldalági), mint a lineáris (egyenesági) viszonyok számontartásában érezhető. Faragó Tamás szóhasználatát követve a „kizárás és a korlátlan beszámítás elve” keveredve található meg náluk.

Amit a vizsgált család rokoni viszonyairól elmondhatunk, azt általánosíthatjuk az egész közösségre, minthogy ebből a szempontból egyetlen nagyobb csoportról kell beszélnünk. A rokonság eredete szerint kizárólag csak a valódi kapcsolatok – konszangvinális (vér szerinti) és affinális (házassági) – játszanak szerepet. A *fiktív rokonság* (pl. a keresztszülőség) semmilyen funkcionális szerephez nem jut. Ebben erősen különböznek a magyaroktól, illetve a románoktól, akiknél a keresztszülői státus komoly felelősséggel jár, például a gyerekek szocializációjában. Ezt a jelenséget nem köthetjük a *hétköznapi el-*

⁶ Faragó Tamás ebben a felosztásban Paul Bohannant követi.

ellenállás jelenségéhez. Ez a fogalom James C. Scott óta gyakorlatilag kihagyhatatlan része minden olyan munkának, amely marginalizált csoportokkal foglalkozik. Ez azonban olyan veszélyeknek lehet a forrása, hogy minden olyan jelenséget, mely eltér a többség gyakorlatától, és azt valamilyen formában marginalizált csoport végzi, automatikusan besorolják a hétköznapi ellenállás kategóriájába. A csedregi cigány közösségben nem azért nincs szerepe a fiktív rokonság ezen formájának, mert ezzel azon pozíciójukat szeretnék kifejezni, hogy elfogadhatatlannak tartják azt az – jelen esetben egyházi – erőt, mely őket ennek elfogadására kényszerítené, mint ahogy az Scott meghatározása alapján kiderül (Scott 1996: 124). Számukra az egyház nem hatalmi pozícióban konstituálódik.⁷ Az ő társadalmukban a gyerekek szocializációjával a társadalom más szegmentuma hivatott foglalkozni. Nem jelenthetjük ki azt, hogy a csedregi cigány társadalomban nem játszódnának le olyan jelenségek, melyek ezzel a modellel (ti. a hétköznapi ellenállás) nem lennének interpretálhatóak,⁸ de ebben a különbségben egyrészt kulturális másságot,⁹ másrészt pedig gazdasági megfontolást látok.

Az affínális rokon viszonyok elemzését folytatva még egy kritériumot kell megemlíteni, melynek hatásai az egész közösségre kiterjednek, s megosztják azt. A társadalmi elismertség szempontjából beszélhetünk legitim és nem legitim házassági kapcsolatokról. A nem legitim házassági kapcsolatok kialakulásának értelmezésében ismét túlságosan egyszerű lenne, ha azt a hétköznapi ellenállásra fognánk. Jőmagam e mögött is kulturális és gazdasági mozgatórugókat látok.

Házasság

A házasság intézménye egyike azoknak a pontoknak, ahol ütköznek egymással a többségi társadalom jogrendszere és a cigány közösség – mára már megtépázódott – belső törvényei. A csedregiek házassági kapcsolatáról szólva

⁷ A Caritas Szervezet (a katolikus egyház segélyszervezete) tevékenységének nyomán kialakult egy egész Szatmár megyére kiterjedő gyakorlat, melynek alapján a katolikus egyház általában türelmesebben bánik a marginalizált csoportokkal. Az egyházi szolgáltatások gyakran válnak ingyenesen elérhetővé ezen csoportok számára, s ez Csedregben is így működik.

⁸ Ilyen jelenségnek tartom azt, hogy a téglázás folytán tehetőssé vált cigányok habár vásárolnak újabb és újabb földterületeket, nem művelik meg azokat, hanem azokon is tégláznak, valamint azt, hogy meg sem kísérelnek közelebb kerülni a falu szimbolikus középpontjához, és ezzel a magyarokhoz.

⁹ Nem arra az archaikusnak mondott, szerintem inkább enyhén romanticizált felfogásra gondolok, mely szerint a cigányok „a közösség gyerekeihez, függetlenül attól, hogy kinek a gyerekei. mindannyian úgy viszonyulnak, mint saját édes, született gyerekeikhez” (Daróczy 1993:15).

szeretném bevezetni a *kettős legitimitású házassági kapcsolatok*¹⁰ fogalmát. A cigány közösségen belül vizsgálva a házassági kapcsolatokat meg kell állapítanunk, hogy nincsenek nem legitim házassági kapcsolatok. Ők minden együttélést házasságnak neveznek, bár minden alkalommal hozzátézik – amikor nekem, kívülállónak mesélnek – azt, hogy „így mondjuk mi”. Ebben az értelmében a szónak csak viszonyítási alap a számukra kívülről jövő romániai jogrendszer. A kutatás során figyeltem fel arra, hogy mennyire erősen szabályozott a csoportkialakításnak ezen esete. Az esetek nagy többségében a szexuális kapcsolat megelőzi a házasságot, sőt a házasságok egyik gyakori kiváltó oka a fiatalkori – társadalmi kontroll nélküli – szexualitás.¹¹ A házasság ezekben az esetekben nem az egyének közös döntésének és nem is a rokoni csoportok közötti megegyezésnek, hanem egy a közösség által kialakított, ám azon felül álló szabályrendszer önérvényesítésének az eredménye. Összehasonlítva más, „hagyományosabb” cigány csoportokkal, az értékrend-megbomlás egyik etapjának közegében értelmezhetjük a szóban forgó jelenséget.

Faragó Tamás a házasságot a következőképpen határozza meg: „A házasság intézménye olyan ellenkező nemű személyek között létrejött, társadalmilag szentesített kapcsolat, amely egyrészt a felek személyes viszonyát, szexuális tevékenységét, másrészt az utódok létrehozását szabályozza. Bár formailag egyének közötti aktusként valósul meg, a valóságban inkább egyének csoportjai közötti megegyezés eredménye. Társadalmi funkciója tehát nem pusztán a szexualitás szabályozása, hanem egymással szolidáris, egymást kölcsönösen segítő rokoni csoportok – köztük első helyen a család – és rokoni kapcsolatok létrehozása, biztosítva ily módon a társadalom fennmaradását és önmaga újratermelését. (...) De mindebből az is következik, hogy a házasságkötés többé-kevésbé valamilyen módon szabályozott” (Faragó 1983: 223). Meghatározásában társadalmilag szentesített kapcsolatot említ. A csedregi cigány közösséget úgy értelmezem, mint társadalmat a társadalomban. Mind-

¹⁰ Kettős legitimitásúnak nevezem azokat a házassági viszonyokat, melyek a cigány közösség legitimizációja után a többségi társadalom szerint is legitimé válnak. (Nem látom értelmét polgári és egyházi különbségtételnek, egyrészt mert a köztudatban nem válik el élesen egyik a másiktól, másrészt pedig nem beszélhetünk egyházi legitimizálásról a polgári figyelmen kívül hagyásával.) A kapcsolatok mindig a közösség törvényei szerint válnak előbb legitimé, a másik gyakran csak jóval később, esetleg évek múltán következik be. Szoros összefüggés figyelhető meg a gazdasági tőke és a kettős legitimitású házasságok kialakulása között.

¹¹ A gáborcigányok házassági gyakorlatára gondolok itt elsősorban, akiknél a házasságkötés szerződéses alapon történik. A – sok esetben még gyerek – ifjú pár a fiú szüleihez költözik, fizikai és kulturális érintkezésük végig felügyelt.

két társadalom szabályrendszere (ti. a többségi és a cigány társadalom) háttással van a közösségre, de többnyire egy adott jelenségben nem egyszerre működnek és nem azonos erővel. Kialakul egyfajta szabály-hierarchia, melyben nem mindig az autentikus kerül magasabb pozícióba. A „gázsó” szabályrendszer és értékrend bizonyos elemeinek felvállalása néhány család (köztük az általam vizsgált) szimbolikus elkülönülési szándékát jelzi.

A vizsgált család házassági kapcsolatainak felvázolásával szeretném eddigi fejtegetéseimet illusztrálni. Ám ez előtt néhány szóban, az interjúk anyagának segítségével ismertetem a cigány közösségen belül működő, házasságra vonatkozó jog- és szokásrendet, és történeti alakulásának néhány mozzanatát: „Van egy szokás is itten, hogy ha például nekem van itt egy barátnóm, itt Csedregbe, és ha lefekszek vele, akkor már muszáj, hogy elvegyem feleségül. [De hogy derül ki?] Hát ha én nem akarok vele tovább járni, akkor megy a szüleimél, hogy lefeküdtem vele, hogy mittudomén. És akkor már kötelező vagy elvenni feleségül. Anyja, apja, mán a fiúnak... például nem akar. Nem akarod, akkor mér fekdüttél le vele? Eriggyél csak vedd el és akkor éljél vele. [Volt olyan hogy a fiú nem akarta elvenni?] Nem vót. Olyankor muszáj. Kötelező. Úgy nem hagyhatja, mármint hogy faképnél, a lányt.”

Ebben a mai napig érvényben levő törvényben – hasonlóan áthághatatlan szabálynak a nem cigányokkal kötött házassági kapcsolatok tiltása bizonyult¹² – talán a cigányokkal kapcsolatban gyakran hangsúlyozott nőtisztelet¹³ (és még inkább a lányok tisztelete) nyomára ismerhetünk. Mindkét törvény a közösség integritásának védelmét célozza meg.

A családban három házassági kapcsolatról kell beszélnem, melyek két generációt érintenek. Történetileg vizsgálva ezeket azt kell megállapítanunk, hogy közeledve a mához a gazdasági megfontolások fokozatosan visszaszorultak, és ezzel a rokonsági csoportok közötti szerződések szférájából fokozatosan átkerült az egyének dimenziójába. A párválasztási szokások komoly változásokon mentek át. A család anyagi stabilitását megteremtő nagyszülők házassága körüli bonyodalmak még konfliktushelyzetet teremtettek a közösség hierarchikus tagoltsága miatt. A nagyapa gazdag családból, míg a nagymama szegény családból származott. Hogy a nagyapa választásában szembe tudott szegülni a szülőkkel annak köszönheti, hogy gazdag társadalmi tőkét tudott

¹² Egyetlen vegyes házasság sem volt a cigányok jelenléte óta. Alkalmi szexuális kapcsolatokról sem tudtak (vagy nem akartak tudni) a megkérdezettek.

¹³ A gyereklányok szerepét szimbolikusnak tekintik, a család presztízsének megtestesítője, és nem annyira a házimunkának és a család mindennapi ellátásának a résztvevője. (Daróczi 1993: 15)

felhalmozni a magyarok körében, és saját háztartásba költözhetett feleségével a szülők segítsége nélkül. A következő generációknál a házasságkötés már egyértelműen egyéni választás alapján történt.

A legitimitás szerint vizsgálva a házasságokat újabb eltéréseket figyelhetünk meg. Mindhárom házasság kettős legitimitású. Az eltérés abból adódik, hogy – a házasságok sorrendje szerint – növekedett az a periódus, amely a kettős legitimitás kialakulásáig vezetett. A szülők házasságkötése a mai többségi társadalom gyakorlatának mintájára zajlott. A polgári esküvőt követően lezajlott az egyházi szertartás, s ezt lakodalom követte, melyen bizonyos rokonsági csoportok vettek részt. E házasság a hetvenes évek közepén (1974) jött létre, amely a – viszonylagos – anyagi biztonság periódusa volt. Az ifjú párnak lehetősége volt saját háztartást létrehozni, tehát neolokális lakóhelyváltoztatás (Faragó 1983: 223) jött létre. Ismét ki kell hangsúlyoznunk, hogy a házasságok legitimizálódása és a családok gazdasági tőkéje között szoros összefüggés van. A következő házassági kapcsolat létrejöttében már megfigyelhetjük a család gazdasági potenciáljában bekövetkezett negatív irányú változásokat. J. nővére és férje kapcsolatának kettős legitimizálódása csak néhány hónap múltán követte a közösség számára már egyértelmű összetartozást (1992). Nekik már nem sikerült saját háztartást létrehozni, a férj szüleihez költöztek (konszangvinolokális és ezen belül patrilocális lakóhelyválasztás). A házaselek közötti kapcsolat megromlott, végül elváltak. Hogy a válás mennyire nem bevett gyakorlat ebben a közösségben a következő vélemény is példázza: „[Van olyan, hogy végleg elválnak?] Nem sok. Egy pár van olyan, hogy például nem jön össze, akkor már nagy dolog van. Például volt a nővérem, aztat mindig verte, meg azt mondta, hogy kurva, meg mit tudom én mi, de nem tudott senki mondani rá hogy kurva, csak ő mondta magában. Igen mert volt neki egy olyan elképzelése, hogy igen ez olyan. Lehet hogy rossz volt neki, nem tudom. (...) mindig bántalmazta, meg verte meg minden, és akkor elváltak, mert ők hivatalosan össze voltak, izéive.”

A családon belüli erőszak ezen belül is az asszonyok, nők bántalmazása a közösség által elfogadott jelenség. Abban, hogy a nővér el tudott válni férjétől nagy szerepe volt annak az értékrendnek mely ezt a családot a *külső elit*¹⁴ kategóriájába helyezi. A válás gyakorlata nem teljesen idegen ebben a

¹⁴ A külső elit kategóriába azokat a cigány családokat sorolnám, akiket a nem cigány közösség tekint elitnek a többi cigány családdal való összehasonlítás alapján, ők magukat viszont nem tekintik annak. Nem tartják követendő példának és egyedüli megélhetési módnak a belső elit – égetett „cigánytégálval” való kereskedés – gyakorlatát.

közösségben, azonban az esetek többségében a felek közös megegyezésén alapszik. A családon belül uralkodó törvények nem felülírhatóak a társadalmat szervező törvényszerűségek által. „Nem szólhat bele senki. Az ő felesége, az ő családja. Azt csinál vele amit akar.” J. nővérenek esete kivételesnek számít, mert ebben az esetben a nő kezdeményezte a válást (ahhoz nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű empirikus adat, hogy a közösség viszonyulását ehhez az eseményhez megfelelően vizsgálhassuk).

A harmadik házassági kapcsolat a J.-é (1993). A kapcsolat kettős legitimizálódásáig tíz év telt el. J.-ék egy olyan generáció képviselői, amelyek a többségi társadalom gyakorlata szerinti házasságkötés nem bír olyan jelentőséggel mint a korábbi generációknál, ezzel magyarázható a nagy időbeli távolság. Ennek mozgatórugóit is gazdasági megfontolásokban kell keresni: „Mondjuk, hogy lenne, most kiadnék vagy három-négy millió lejt, azért hogy most legyek az asszonnyal megnősülve. Hát az abszolút semmit nem változtat miköztünk azt a kapcsolatot csak annyi, hogy amit akarnánk legjobban, hogy egy házat csinálni vagy mit tudom én, egy... [Azt kiadod papírokra.] Hát igen, és igen akkor, majd ha odalesz az idő, hogy lesz miből és az enyém lesz, ahol lakom, akkor persze nem sajnálom azt a pénzt, sőt még örülök is, hogy a törvénnyel meg már istennel szemben is törvényes feleségem.”

Az adatközlő a terepmunka során megváltoztatta véleményét, és mégis hivatalossá tette a feleségével való kapcsolatát, annak ellenére, hogy nem sikerült saját házat építenie. Véleményét azért változtatta meg, mert időközben biztos jövedelemforrásra tett szert. Ebbe a már említett családi hagyományt követte és gyári munkás lett Szatmáron, családja ezzel is tovább erősítette külső elit státusát.

A három házasság tanulságait leszűrve megállapíthatjuk, hogy az értékrendbeli látszólagos változások gyakorlatilag egybeesnek a család gazdasági stabilitásának megingásával. Mindhárom generáció ugyanazt az értékrendet követi az eltéréseket külső tényezők határozzák meg.

A házasságok időrendi eltérései, nem csak ebben a családban hatottak. A rendszerváltozást megelőzően gyakorlatilag minden házassági kapcsolat kettős legitimitású volt. Annak okát, hogy a most családot alapító fiatalok számára ez elveszítette fontosságát, mindenki a szegénységgel magyarázza. Az idősebbekkel való beszélgetés során sem talákoztam olyan véleménnyel, mely a fiatalokat tenné felelőssé ezért, mint ahogy az nem ritkán megtörténik a magyaroknál, vagy románoknál. Senki nem tudott válaszolni arra a kérdésre, hogy mi a vadházasság.

A kettős legitimitású házassági kapcsolatokra való törekvés nem csak a külső elit sajátja. A *belső elit*¹⁵ részéről is tetten érhető. A kutatás jelenlegi állása alapján csupán feltételezéseim vannak ennek okairól. Ők is igyekeznek elhatárolódni a cigány társadalom alacsonyabb rétegeitől.

Család és háztartás

Együtt kell említenünk ezt a két fogalmat melyek nagyon közel állnak egymáshoz, egy lényeges szempont alapján mégis meg kell különböztetnünk őket. A család rokonsági-, ezzel szemben a háztartás területi alapon szerveződő korporatív egység.

Mivel a családot elsősorban gazdasági szempontok szerint vizsgáltam fontos szerep jut a *korporatív egység* (*rokon csoport*, azaz az egymással rokon viszonyban álló, formálisan vagy nem formálisan társadalmi csoportba szerveződő emberek együttese) fogalmának. Korporatív egységek szerveződhetnek rokon kapcsolat alapján, területi alapon, illetve mindkét elv együttes alkalmazása révén. A rokonsági alapon szerveződő fontosabb rokon csoportok a *család*, az *ágazat* és a *nemzetség*. Területi alapon szerveződő rokon csoportok a *háztartás*, a *patronímia* a *deme* és a *törzs*. Területi és egyszersmind rokon alapon szerveződő csoport a *klán* és a *szept* (vö. Faragó 1983).

A csedregi rokonsági viszonyokban mindkettőnek fontos szerepe van. A család fogalma nem egy letisztult fogalom a csedregi cigányok gondolkodásában, nagyon bizonytalanok még abban is, hogy kit tekintenek a családhoz tartozónak és kit rokonnak.

A család és háztartás fogalmát a kutatók egy része is rendszeresen összekeveri, gyakran szinonimaként használják a két fogalmat. „A család azoknak az emberelmek társadalmilag elismert csoportja, akiknek egymáshoz való viszonya vérségi, vagy házassági kapcsolatan alapszik (...) általában családon két generáció, szülők és nem házas gyermekek együttélő csoportját értjük.”¹⁶ – olvashatjuk a *Magyar Néprajzi Lexikonban* (Morvay 1977: 443).

Ennél sokkal pontosabb meghatározást nyújt Faragó Tamás: családon olyan házasságkötésen alapuló, mindkét nemű felnőttekből és leszármazottakból, vagyis konszangvinitás és affinális rokonokból összetevődő dinamikusan változó funkcionális egységet ért, melyben a különböző nemű felnőtt-

¹⁵ Belső elitnek tekintem azokat a családokat, akik hagyományosabbnak tekinthető cigány értékrendet követve emelkednek ki a többi családok közül, és önmagukat is ehhez tartozóként nevezik meg.

¹⁶ 1977.

tek egy kis csoportja között szabályozott és társadalmilag elismert szexuális kapcsolat áll fenn, a családtagok egymással interakcióban meghatározott társadalmi és rokoni szerepeket töltenek be, illetve funkciókat, feladatokat látnak el, melyek közül talán a legfontosabb a társadalom számára új egyedek létrehozása. A csoport tagjait rendszerint az életmód közössége is összeköti (Faragó 1983: 226).

Tanulmányomban igyekszem az általam családnak nevezett szerveződést elhelyezni e két fogalom mentén. Az interjúk és megfigyeléseim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy ugyanazok a személyek szerveződhetnek - rokonsági kapcsolatok alapján - családdá, illetőleg - területi alapon - háztartássá. Családként működik, különböző szocializációs folyamatokban (gyereknevelés), a rokoni viszonyok megerősítésében, különböző ünnepek alakalmával (karácsony, hús vét).

A vizsgálat tárgyát képező együtt élőket családként értelmezve, ezen belül megkülönböztethetünk három családmagot. A három családmag közül az első a J. szülei és testvéreiből álló eredeti nukleáris család, melyből J., házassága révén feleségével és gyerekeivel új családmagot formált, míg a harmadik családmagot J. nővére és annak lánya képezi. A három családmag egységét nem nevezhetjük sem nagycsaládnak,¹⁷ sem kiterjesztett családnak (Faragó 1983: 228), valamilyen aspektusa alapján mindkettőtől különbözik.

A gazdasági kényszer szervezi egy háztartásba őket. A közös háztartás biztosítja számukra a jövőbeli különválás lehetőségét, mely megfogalmazott célkitűzése a tagoknak. Mivel nincs közös gazdaság, nem végeznek olyan tevékenységet melyben minden tag részt venne, nem alkotnak háztartási üzemet. Mindenkinek van saját jövedelemforrása, a gyerekeket kivéve. Az apa és J. bér munkából származó jövedelemmel, az anya és háztartás többi nőtagja napszámból származó jövedelemmel, J. két fiútestvére pedig magyarországi vendégmunkából származó jövedelemmel rendelkezik. Az élelmezés anyagi költségeinek összeadásában mindenki szerepet vállal, ha nem is hasonló mértékben. A család legidősebb tagjainak a részesedése a legnagyobb ebben.

A család/háztartás szerinti vizsgálat nem terjedt ki a teljes cigány társadalomra. Csak megfigyeléseim alapján vonhattam le néhány következtetést. A vizsgált család/háztartás strukturálódása e szempont szerint nem reprezentatív, sőt inkább a kivételek közé tartozik. Az egyének közötti együttműködés

¹⁷ A nagycsalád rugalmas értelmezhetőségét általában a munkafolyamatok különböző formái segítik elő, minthogy ezek függetlenséget biztosítanak az egyes háztartási családok számára (Piasere 1997: 47).

szempontjából sokkal koherensebbek azok a családok, melyekben a téglázás családi üzemmódként működik. A belső elithez tartozó családok esetén a legerősebb a rokonsági rendszernek személyes kapcsolatok útján történő leszűkítése. Minthogy munkásaikat kihasználják, igyekeznek a velük való rokonságot a nagyon távoli – azaz a tulajdonképpen már nem is rokon – kategóriába sorolni. Ezzel szemben a nekik dolgozók pontosan ennek az ellenkezőjét hangsúlyozzák. „A területi-szomszédsági kötelékek lényegében csak a rokoni kapcsolatok bomlása során, illetve következtében jutnak számottevő szerephez” – újra Szabó László (idézi Faragó 1983: 217). Ebben az esetben a rokoni kapcsolatok bomlását az érdekalapú szelekció helyettesíti.

A családnál/háztartásnál nagyobb területi-, illetve rokoni alapon szerveződő egységek szerinti csoportosítást a fentebb említettek következtében nem tartom lehetségesnek. Sokkal szegmentáltabb e társadalom, minthogy ráaggathassuk a patronímia, vagy klán fogalmát.

Irodalom

DANULKIN, Olexiy

2001 Az ukrainai cigány dialektusok helyzetéről és területi eloszlásáról a 20. század utolsó évtizedeiben. In: BÓDI Zsuzsanna (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 10.* Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 154–159

DARÓCZI Ágnes

1993 A cigány közösségek értékrendje. In: BARNA Gábor (szerk.): *Cigány néprajzi tanulmányok 1.* Cigány népi kultúra a Kárpát-medencében a 18–19. században. Magyar Néprajzi Társaság, Budapest, 13–17.

FARAGÓ Tamás

1983 Háztartás, család, rokonság. *Ethnographia* XCIV. (2) 216–247

MORVAY Judit

1977 Család. In: ORTUTAY Gyula (főszerk.): *Magyar Néprajzi Lexikon. Első kötet.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 443.

PIASERE, Leonardo

1997 *A ciganológusok szerelmei.* ELTE BTK Kulturális Antropológia, Budapest

SCOTT, James C.

1996 A hétköznapi ellenállás formái. *Replika.* (23–24) 109–130.